

УДК 364.4-056.26:316.362

DOI: <https://doi.org/10.31499/2618-0715.5.2020.220765>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УКРАЇНІ

Коляда Наталія, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ORCID 0000-0003-3623-6552

E-mail: Koliada_n@ukr.net

Кравченко Оксана, доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ORCID 0000-0002-9732-6546

E-mail: okskravchenko@ukr.net

Салата Назар, аспірант, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ORCID 0000-0002-0194-8480

E-mail: nazarsalata@gmail.com

У статті здійснено аналіз міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів із питань соціального захисту, освіти людей з інвалідністю.

Визначено, що соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з ООП – це комплексна, багаторівнева і динамічна система заходів, спрямованих на відновлення, розвиток та утвердження соціального статусу особистості, її психологічних функцій, якостей, властивостей; захист психічного здоров'я та соціального благополуччя; соціальне залучення до повноцінної життєдіяльності та дієдатності, включення в соціальні відносини на основі усунення обмежень життєдіяльності та створення доступного середовища.

Ключові слова: інклюзія, соціально-психологічна реабілітація, особливі освітні потреби, соціальна інтеграція.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF CHILDREN AND YOUNG PEOPLE WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN UKRAINE

Natalia Koliada, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Social Pedagogy and Social Work Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ORCID 0000-0003-3623-6552

E-mail: Koliada_n@ukr.net

Kravchenko Oksana, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of Social Pedagogy and Social Work Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ORCID 0000-0002-9732-6546

E-mail: okskravchenko@ukr.net

Salata Nazar, PhD student, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ORCID 0000-0002-0194-8480

E-mail: nazarsalata@gmail.com

The article analyzes the international (UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, UN Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities, UN Declaration of the Rights of the Child, Salamanca Declaration and Program of Actions for the Education of Persons with Special Needs, International Consultations on Early Learning for Children with Special Educational Needs) and domestic (ZU «On Education», «On the Protection of Childhood», «On Rehabilitation of Disabled Persons of Ukraine», «On Social Services») regulatory legal acts on social protection, education of people with disabilities.

It is determined that social and psychological rehabilitation of children and young people with OOP is a complex, multilevel and dynamic system of measures aimed at restoring, developing and affirming the social status of a person, his psychological functions, qualities, properties; protection of mental health and social well-being; social involvement in full-fledged vitality and capacity, involvement in social relationships through the elimination of life-limiting constraints and the creation of an accessible environment.

The types of social and psychological rehabilitation were investigated: elementary, everyday, pedagogical / social-pedagogical, educational, family, recreational (leisure), psychological.

Socio-psychological rehabilitation permeates, in essence, all aspects of work aimed at restoring the individual-personal status of a person, on the restoration, development and formation of abilities and qualities that allow her to successfully perform various social roles (family, spouse, parental, social, political) etc.) to be able to be really involved in various spheres of social relations.

It is advisable to consider social rehabilitation as a sound result of rehabilitation activity, which can be achieved only as a result of a set of actions within all the above-mentioned areas of rehabilitation since only in the course of their joint realization is possible a true and complete restoration of the disabled person's capacity for social functioning.

***Keywords:** inclusion, social and psychological rehabilitation, special educational needs, social integration.*

Постановка проблеми. Процес інтеграції України до європейського культурного простору Постановка проблеми. Проблема інвалідності стала соціальним феноменом, що вимагає від суспільства як забезпечення у всіх сферах життєдіяльності рівних прав і можливостей для людей з інвалідністю, так і створення відповідних соціальних та економічних умов для такої категорії громадян від народження і на всіх етапах життя. Тобто соціальна модель інвалідності передбачає створення умов для повної інтеграції у суспільство людини з інвалідністю. Таким чином, інвалідність є проблемою не окремої людини, її сім'ї. Довгий час саме суспільство забезпечувало соціальну ізоляцію та несприйняття оточенням цієї категорії громадян. Саме соціальні перетворення у соціумі мають сприяти змінам щодо повної участі людей з обмеженням життєдіяльності у всіх сферах суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальними працями з питань інклюзивної освіти збагатила вітчизняну наукову думка А. Колупаєва, яка окреслила стратегічні вектори розбудови освітньої галузі, зокрема освіти дітей з особливими потребами, представила 3- етапний історичний екскурс розвитку галузі за часів незалежності України. Серед наукових робіт, де висвітлюються різні аспекти супроводу навчання студентської молоді з особливими потребами, значний інтерес

для нас становлять наукові розробки П. Таланчука. З науково-практичної точки зору важливими є педагогічні умови професійної реабілітації молоді з особливими потребами, обґрунтовані А. Шевцовим.

Питання соціалізації, соціальної адаптації та реабілітації вразливих категорій населення досліджували вчені: Т. Алексеєнко, О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, І. Козубовська, Н. Коляда, Г. Лактіонова, Н. Левченко, М. Лукашевич, І. Мигович, Л. Міщик, Ж. Петрочко, І. Пеша, В. Поліщук, А. Рижанова, Л. Романовська, Т. Семигіна, Л. Тюття, С. Харченко й ін. [14; 18; 22; 23].

Мета статті – з'ясувати сутність соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами на основі аналізу міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освіті відводиться пріоритетна роль, і тому на неї покладаються завдання щодо всебічного розвитку людини як особистості, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, сприяння їй в успішній соціалізації та самореалізації.

Україна, ратифікувавши основні міжнародні документи у сфері забезпечення прав дітей згідно зі світовими стандартами освіти, соціального захисту та охорони здоров'я, стала на шлях формування інклюзивного суспільства. Передусім йдеться про статтю 24 Конвенції ООН про права людей з інвалідністю, де визначено обов'язок держави щодо реалізації інклюзивної моделі освіти, тобто створення такого предметно-просторового спеціального середовища, яке б дало змогу всім дітям бути однаково рівними учасниками навчального процесу в єдиному освітньому просторі відповідно до їхніх особливостей, потреб та можливостей [13].

Серед інших міжнародних документів, ратифікованих Україною, є Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів (ООН), Декларація прав дитини (ООН), Саламанська декларація та програма дій з навчання осіб з особливими потребами, Міжнародні консультації з питань раннього навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Звернемо увагу на Правило 6 Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1994), яке визнає принцип рівних можливостей для початкової, середньої та вищої освіти для дітей, підлітків та дорослих з обмеженням життєдіяльності в інтегрованих умовах.

ЮНЕСКО визначає інклюзивне навчання як «процес звернення і відповіді на різноманітні потреби учнів через забезпечення їхньої участі в навчанні, культурних заходах і житті громади та зменшення виключення в освіті та навчальному процесі» [13].

За умов інклюзивної освіти необхідно не адаптувати учнів до наявних вимог школи, а реформувати заклади освіти, шукати інші педагогічні підходи до навчання таким чином, що врахувати ООП учнів. Інклюзивна освіта в широкому розумінні передбачає створення рівних можливостей для всіх дітей з ООП і забезпечення успіху в освітньому процесі та подальшому житті. Отже, інклюзивна освіта вимагає радикальних змін від закладів освіти. Вона передбачає істотні зміни в культурі, політиці і практичній діяльності закладів освіти, а також створення інклюзивного освітнього середовища – сукупності умов, способів і засобів їх реалізації для

спільного навчання, виховання та розвитку дітей з урахуванням їхніх потреб і можливостей [18].

Досить часто синонімічним терміном до інклюзії вживають інтеграцію. Інтеграція – це процес залучення в суспільство людей з інвалідністю як повноправних членів, які беруть активну участь у всіх сферах життєдіяльності.

Важливим методологічним підходом є позиція К. Кольченко стосовно чіткого розподілу процесів інтеграції та інклюзії. Якщо інтеграція може бути визначена як входження людини у суспільство, освітні заклади, інші колективи на регулярній основі, то інклюзія передбачає забезпечення можливостей для повноцінної участі кожної людини у всіх сферах діяльності цих спільнот, тобто створює умови для їхньої архітектурної, інформаційної, освітньої та соціальної безбар'єрності. Основна відмінність цих підходів полягає в тому, що в процесі інтеграції людина пристосовується до закладу освіти, а при інклюзії – навпаки, освітній заклад створює всі необхідні умови для задоволення індивідуальних потреб людини [14].

Заслуговує на увагу підхід, що ґрунтується на понятті «соціальне відторгнення», або «соціальна ексклюзія» (від англ. social exclusion), та «соціальне залучення», або «соціальної інклюзії» (від англ. social inclusion) [12]. Боротьба із соціальним відторгненням та просування соціального включення, або розбудова інклюзивного суспільства, є важливими та актуальними у світлі євроінтеграції України, позаяк дослідження цих феноменів є поширеним у країнах ЄС та у всьому світі. Про актуальність цієї тематики говорять такі факти: в уряді Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії існувала посада міністра у справах соціального відторгнення (1999 – 2007 рр.), а в Австралії існує федеральне міністерство у справах соціального залучення.

Відповідно, існують різні підходи до визначення сутності соціального залучення. Соціальне залучення розглядається з позицій економічного, соціологічного і філософського підходів. За економічним підходом, соціальне залучення – це спосіб усунення бар'єрів (бідність і економічна нерівність) на шляху до участі й доступу до ресурсів і можливостей. Згідно із соціологічним підходом, досліджуваний феномен – це процес, спрямований на подолання обмежень до загальноприйнятих прав і дискримінації від інститутів інтеграції. Філософський підхід розглядає соціальне залучення як можливість повернення соціального суб'єкта до активної соціальної діяльності [12].

Важливим інструментом забезпечення соціального залучення є освіта, яка надає можливість виконувати відповідно до свого віку та соціально-культурного оточення роль у суспільстві, що призводить до соціальної повноцінності і сприяє процесу соціалізації та інтегрування у суспільство.

Визначальним етапом стало прийняття Закону України «Про освіту», у якому на державному рівні передбачено створення умов для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів. У процесі здобуття освіти особам з особливими освітніми потребами надаються психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги. Відповідно, психолого-педагогічні послуги – це комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку особи з особливими

освітніми потребами, що передбачені індивідуальною програмою розвитку та надаються педагогічними працівниками закладів освіти, реабілітаційних установ системи охорони здоров'я, соціального захисту, фахівцями інклюзивно-ресурсного центру [7].

За Законом України «Про освіту», дитина з особливими освітніми потребами – це особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту. За визначеннями ЮНЕСКО, до дітей з ООП відносять таких дітей, які мають порушення в розвитку: емоційні і поведінкові, мовлення та спілкування, труднощі в навчанні, затримку обмеження інтелектуального розвитку, фізичні / нейромоторні, зору, слуху. Цей список доповнюють діти, які виховуються у несприятливому середовищі; діти, що належать до груп етнічних меншин; діти вулиці та діти з ВІЛ-інфекцією / СНІДом [18].

Інноваційною структурою у системі інклюзивної освіти стають інклюзивно-ресурсні центри, що мають за мету забезпечення реалізації права на освіту дітей з особливими освітніми потребами віком від 2 до 18 років шляхом проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини, надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг та забезпечення їх системного кваліфікованого супроводу [21].

Поряд із організаційними заходами забезпечення дієвої структури інклюзивної освіти стоїть завдання пошуку ефективних технологій соціально-психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП, який сприятиме нормальній соціалізації, розвитку їхніх сильних сторін і талантів та подальшої інтеграції в суспільство, формуватиме соціальні компетенції для налагодження дружніх стосунків з ровесниками у школі та поза її межами; уможливить належні способи взаємодії з колективом; створюватиме атмосферу спокійного прийняття відмінностей інших людей.

До супровідних послуг дітей з інвалідністю психолого-педагогічного спрямування відносимо соціально-психологічну реабілітацію.

Це відповідає вимогам ЗУ «Про охорону дитинства» стосовно визначення соціальних засад охорони дитинства в Україні та забезпечення належних умов для гарантування безпеки, охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності (Ст. 4) [8].

Водночас послуги соціально-психологічної реабілітації дітей з особливостями у розвитку в умовах закладу освіти забезпечують реалізацію основних засад Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні». Закон регламентує сутність поняття «інвалідність» як міру втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем призводить до обмеження життєдіяльності особи, унаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист [9]. Відповідно, обмеження життєдіяльності – це помірно виражена, виражена або значно виражена втрата особою внаслідок захворювання, травми (її наслідків) або вроджених вад здатності до

самообслуговування, пересування, орієнтації, контролю своєї поведінки, спілкування, навчання, виконання трудової діяльності нарівні з іншими громадянами [9]. З метою усунення обмежень життєдіяльності забезпечується система заходів, спрямованих на створення умов для досягнення або відновлення особою оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і соціального рівня життєдіяльності та забезпечення її законодавчо визначених прав [9].

Цей комплекс заходів включає реабілітацію осіб з інвалідністю – як систему медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, а також забезпечення осіб з інвалідністю технічними та іншими засобами реабілітації і виробами медичного призначення [9].

У Законі серед видів реабілітаційних заходів щодо дітей з інвалідністю виокремлено психологічну, реабілітацію яка має на меті психокорекцію якостей і функцій особи з інвалідністю, її мотивації до життєдіяльності та праці, профілактику негативних психічних станів, навчання прийомів і методів психологічної саморегуляції, а також соціальну реабілітацію – систему заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації [9].

У ЗУ «Про соціальні послуги» (2003) реабілітацію було включено до переліку соціальних послуг, де її визначено як «систему медичних, професійних, соціальних заходів, спрямованих на надання особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, допомоги у відновленні ними порушених функцій організму, компенсації обмежень життєдіяльності та підтриманні оптимального фізичного, інтелектуального, психічного, соціального рівнів та якості для досягнення соціальної і матеріальної незалежності, соціально-професійної адаптації та інтеграції в суспільство». Однак, згідно із внесеними поправками до ЗУ «Про соціальні послуги» від 18 вересня 2012 р., визначення реабілітації було вилучено із Закону. Натомість, соціальна реабілітація з'явилася у «Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати» та визначалася як «навчання, формування, розвиток та підтримка соціально-побутових навичок (самообслуговування, комунікації, позитивної поведінки, приготування їжі, користування грошима, орієнтування тощо); допомога в забезпеченні технічними засобами реабілітації, навчання навичкам користування ними; психологічна підтримка; організація дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності, працетерапії; арт-терапія; надання інформації з питань соціального захисту населення» [11].

З 1 січня 2020 р. став чинним новий Закон України «Про соціальні послуги» (2019), який визначає складні життєві обставини як обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа

/ сім'я не може подолати самотійно. До чинників, що можуть зумовити складні життєві обставини, відносять інвалідність. Відповідно, соціальні послуги – це дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб / сімей, які в них перебувають. Соціальні послуги спрямовані на реалізації триєдиної мети: профілактика складних життєвих обставин; подолання складних життєвих обставин; мінімізація негативних наслідків складних життєвих обставин. Серед базових соціальних послуг реабілітації не вказано, а що стосується соціального захисту людей з інвалідністю, передбачено таке: фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору; переклад жестовою мовою; супровід під час інклюзивного навчання тощо [10].

Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки передбачає, що органи місцевого самоврядування забезпечують розвиток соціальних, медичних, освітніх, реабілітаційних послуг для дітей та сімей з дітьми, можуть виділяти необхідні для цього фінансові та кадрові ресурси [16].

В організації соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю доцільно дотримуватися вимог Міжнародної класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я: діти та підлітки (далі – МКФ-ДП), укладеної під егідою Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) [20]. МКФ-ДП походить від Міжнародної класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я (МКФ) (ВООЗ, 2001) і призначена для обліку характеристик розвитку дитини та впливу на неї навколишнього середовища. МКФ-ДП рекомендована до використання закладами освіти щодо вимірювання показників здоров'я та обмеження життєдіяльності у дітей та підлітків.

Класифікація спирається на концептуальну основу МКФ та використовує спеціальну мову і термінологію для запису проблем, пов'язаних із функціями та структурами організму, обмеженнями активності та участі, що проявляються у ранньому дитинстві, дитинстві та юнацтві при відповідних факторах навколишнього середовища. Класифікатор виокремлює чотири індикатори; а саме: функції організму, структура організму, активності, участь.

У контексті дослідження розглянемо поняття «участь», яке у Класифікаторі визначається як «залучення особистості в життєву ситуацію» і показує соціальну перспективу функціонування. Здатність бути залученим і соціально взаємодіяти розвивається в процесі вибудовування відносин маленької дитини з іншими людьми. Соціальне оточення залишається значущим фактором протягом усього періоду розвитку, але характер і складність, ступінь впливу оточення змінюються, починаючи з раннього дитинства і до підліткового періоду. «Функціонування» – це термін, що демонструє всі функції організму, активність та участь. «Обмеження життєдіяльності» – це термін, що охоплює порушення, обмеження активності та обмеження участі. «Фактори навколишнього середовища» визначають бар'єри або фактори, що полегшують функціонування. Звідси метою МКФ-ДП є опис структури і ступеня тяжкості обмеження функціонування дитини та вплив факторів

навколишнього середовища на її функціонування. Фактори навколишнього середовища формують фізичне, соціальне середовище та середовище відносин і установок, де люди живуть і проводять свій час. Фактори навколишнього середовища взаємодіють з компонентами функцій та структур організму, а також з активністю та участю [20].

Саме завдяки Класифікатору для кожного компонента характер і ступінь цієї взаємодії можуть бути детально розроблені. Також визначений ступінь обмеження життєдіяльності як результат або складний характер взаємозв'язків між станом здоров'я особистості та особистісними факторами й зовнішніми чинниками, що відображають обставини, у яких живе індивід.

Вітчизняне законодавство трактує «обмеження життєдіяльності» як неможливість виконувати повсякденну діяльність способом та в обсязі, які звичайні для людини; це створює перешкоди у соціальному середовищі, ставить її в незручне становище порівняно зі здоровими і проявляється частковою або повною втратою здатності до самообслуговування, пересування, орієнтації, спілкування, навчання, контролю за поведінкою, а також значним обмеженням обсягу трудової діяльності, зниженням кваліфікації і призводить до соціальної дезадаптації [19].

У Законі України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» термін «обмеження життєдіяльності» визначається як помірно виражена, виражена або значно виражена втрата особою внаслідок захворювання, травми (її наслідків) або вроджених вад здатності до самообслуговування, пересування, орієнтації, контролю своєї поведінки, спілкування, навчання, виконання трудової діяльності нарівні з іншими громадянами [9].

На основі аналізу вітчизняного та зарубіжного законодавства у сфері соціального захисту людей з інвалідністю, визначаємо соціально-психологічну реабілітацію дітей з ООП як систему заходів, спрямованих на відновлення, розвитку та утвердження соціального статусу особистості, її психологічних функцій, якостей, властивостей; захист психічного здоров'я та соціального благополуччя; залучення до повноцінної життєдіяльності, включення в соціальні відносини на основі усунення обмежень життєдіяльності.

Зміст соціально-психологічної реабілітації полягає, перш за все, у відновленні оптимального функціонування психологічних механізмів, що забезпечують соціальну діяльність і соціальну інтеграцію.

З'ясуємо соціальну складову соціально-психологічної реабілітації на основі запропонованих визначень соціальної реабілітації в українській та зарубіжній науковій думці.

У навчально-енциклопедичному словнику «Все про соціальну роботу» (2014) визначено соціальну реабілітацію як систему заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі в житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування, задоволення потреби у забезпеченні технічними засобами та іншими засобами реабілітації [3].

В «Енциклопедії для фахівців соціальної сфери» зазначено, що «соціальна

реабілітація спрямовується на відновлення соціального досвіду і встановлення соціальних зв'язків, норм поведінки, спілкування, емоційної стабільності, активного соціального життя, поновлення соціального статусу, інтеграцію у відкритий соціум, розширення і поглиблення соціальних контактів, входження в культуру, відновлення професійних якостей і навичок, соціального досвіду і соціальних функцій, психічного, фізичного і духовного здоров'я дезадаптованих осіб; це процес відновлення здатності людини до життєдіяльності у соціальному середовищі, а також самого соціального середовища і умов життєдіяльності людини, які були обмежені чи порушені з певних причин [6].

Погоджуємося із міркуваннями О.Чуйко, що будь-який вид реабілітації містить соціальний аспект. Реабілітація за своєю сутністю є процесом соціальним; сім'я, громада, команда спеціалістів є суб'єктами, що забезпечують цей процес, основне їхнє завдання – віднаходження шляхів повернення людини із обмеженим функціонуванням у соціум, до участі у суспільному житті, наприклад, сім'ї або громади, робочого колективу тощо. У цьому сенсі освітня, професійна чи медична реабілітація містять «соціальну складову» (соціально-медична, соціально-економічна, соціально-психологічна тощо), але важливо, щоб цей соціальний аспект дійсно враховувався у процесі реабілітації [22].

З цієї точки зору, показниками ефективності соціальної реабілітації можуть слугувати такі індикатори: успішна адаптація індивіда до умов сімейного і цивільного життя; успішне працевлаштування; - нерозповсюдження девіантних і дитячих форм поведінки, у тому числі алкоголізму, наркоманії, злочинності, дитячої безпритульності. Психологічними умовами успішності соціальної реабілітації є зниження гостроти і тривалості переживання ПТСР, формування пролонгованих життєвих планів і перспектив, переживання почуття захищеності, безпеки та комфортного життя [22].

Основною метою соціальної реабілітації А.Попович визначає розвиток у людини здатності до самостійної життєдіяльності, боротьби з труднощами, протистояння негативному впливу навколишнього середовища. Разом із тим комплексний підхід до реабілітаційного процесу вимагає залучення міждисциплінарної команди для подолання (пом'якшення) таких бар'єрів: інформаційних, освітніх, соціально-трудова, соціокультурних, просторово-середовищних. У цьому контексті виокремлюється соціокультурна реабілітація як ще один із різновидів соціальної реабілітації, що забезпечує участь у соціальній взаємодії та задоволення культурно-дозвіллевих потреб (спорт, заняття в різних студіях, творчих колективах та ін.) [17].

З точки зору соціалізаційного підходу Н.Гусак розглядає соціальну реабілітацію як частину соціалізації, якщо йде мова про дитину з особливими потребами. Змістом соціальної реабілітації стає соціальна інтеграція людей з інвалідністю і допомога в усвідомленні й реалізації ними своїх невід'ємних людських прав. Соціальна реабілітація різних груп клієнтів соціальної роботи має різну сутність, але обов'язковою для всіх залишається відповідність соціальним нормам і соціальний контроль з боку суспільства. Разом із тим у цьому процесі важлива готовність соціальних інститутів та суспільства в цілому до визнання людини

найвищою цінністю, а соціум створює умови, у яких індивідуальні особливості кожної людини можуть максимально проявлятися і розвиватися [5].

Отже, реабілітація розглядається як процес, спрямований на зниження виразності і значущості для людини порушень, що спричинили для неї складні життєві обставини, а також на надання допомоги людині в реалізації своїх намірів і життєвих цілей, тобто він спрямований на відновлення її здібностей реалізуватися як особистості. Власне, соціальна реабілітація зорієнтована на відновлення соціальної значущості людини у суспільстві, сімейному оточенні, а особливо на особистісному рівні. Цьому сприяють активні соціальні зв'язки, соціальна комунікація, можливість активно пізнавати довкілля, соціальна інтеграція як альтернатива відчуттю соціальної ізоляції.

Визначальним у розгляді проблеми дослідження є з'ясування видів соціально-психологічної реабілітації:

- елементарна реабілітація охоплює заходи, спрямовані на відновлення найбільш простих, елементарних навичок самообслуговування і пересування;

- побутова реабілітація об'єднує заходи, спрямовані переважно на відновлення навичок виконання повсякденних побутових дій;

- педагогічна / соціально-педагогічна реабілітація охоплює заходи корекційного навчання і виховання, спрямовані на засвоєння особою певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють їй успішно функціонувати як повноцінному члену суспільства;

- освітня реабілітація – складний комплекс, який включає в себе процеси отримання інвалідами необхідної загальної освіти, за необхідності – різних рівнів і видів спеціальної освіти, професійної перепідготовки для отримання нової професії. Освітня реабілітація часто вважається педагогічною, проти зміст цього поняття є ширшим. У сучасних умовах доступ до якісної освіти є одним із важливих соціальних ресурсів, що забезпечують належний соціальний старт, розвиток і повноцінне існування, у перспективі – соціальний розвиток, матеріального самозабезпечення, гідну кар'єру, високий соціальний статус;

- сімейна реабілітація передбачає заходи різного типу (соціального, педагогічного, психологічного тощо), спрямовані на відновлення звичайних, нормальних ролевих функцій індивіда в сім'ї, а також підготовку його до самостійного і незалежного життя в родині;

- рекреаційна (дозвіллева) реабілітація дозволяє реалізувати духовні та творчі інтереси індивіда, задовольнити його потреби у фізичному розвитку і самовдосконаленні. Важливими складовими рекреаційної реабілітації є соціокультурна реабілітація, фізкультурно-оздоровчі заходи і спорт;

- соціально-психологічна реабілітація пронизує, по суті, всі аспекти роботи, спрямовані на відновлення індивідуально-особистісного статусу людини, на відновлення, розвиток і формування здібностей і якостей, що дозволяють їй успішно виконувати різні соціальні ролі (сімейні, подружні, батьківські, громадські, політичні тощо), мати можливість бути реально включеною у різні сфери соціальних відносин.

Соціальну реабілітацію доцільно розглядати як ґрунтовний результат реабілітаційної діяльності, який може досягатися лише в результаті сукупності дій у

межах усіх вищеназваних напрямків реабілітації, оскільки лише в ході їх спільної реалізації можливе істинне і повноцінне відновлення здібностей інваліда до соціального функціонування.

Отже, соціальна реабілітація є ширшим поняттям, що включає в себе соціально-психологічну реабілітацію, яка є її окремим видом.

Соціально-психологічна реабілітація передбачає адаптацію людини з особливими потребами до соціального оточення, підвищення самосвідомості шляхом формування адекватного ставлення до свого захворювання або фізичного дефекту, підвищення здатності до розв'язання психологічних проблем, налагодження взаємин з оточенням. Багато захворювань провокують психологічні порушення, що, у свою чергу, може призвести до розвитку психічних розладів, які погіршують стан хворого та сприяють прогресуванню недуги. Таким чином, соціально-психологічна реабілітація акцентує увагу на соціальній адаптації клієнта, незалежно від характеру його проблем, і в цьому сенсі є близькою власне до соціальної реабілітації [1].

Саме соціально-психологічна реабілітація має безмежно широкий вибір шляхів, методів, технологій, що полегшують життя людини з інвалідністю і дозволяють їй бути якомога довше бути активною.

Важливим підходом у здійсненні соціальної реабілітації є те, що вона не має бути спрямована на формування утримання, якого задовольняє статус отримувача соціальної допомоги. Весь комплекс заходів соціальної реабілітації має бути спрямований на відновлення і розвиток активного соціального суб'єкта, особистості, здатної до вольових зусиль, трудової мотивації, саморозвитку.

Водночас, процес соціальної реабілітації буде не ефективним без формування справедливого ставлення суспільства до людей з інвалідністю. Формування адекватної державної соціальної політики – це мета процесу соціальної реабілітації, політики визнання людської гідності і прав людей з інвалідністю.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у зазначеному напрямку. Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з ООП – це комплексна, багаторівнева і динамічна система заходів, спрямованих на відновлення, розвиток та утвердження соціального статусу особистості, її психологічних функцій, якостей, властивостей; захист психічного здоров'я та соціального благополуччя; соціальне залучення до повноцінної життєдіяльності та дієздатності, включення в соціальні відносини на основі усунення обмежень життєдіяльності та створення доступного середовища.

Інноваційним засобом (технологією) соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з ООП розглядаємо інклюзивний туризм, який забезпечує інтегративний потенціал усіх видів реабілітації: медичної, психолого-педагогічної, професійної, трудової, фізкультурно-спортивної, фізичної, соціальної, психологічної (відповідно до Закону України «Про реабілітацію інвалідів»), реалізацію міждисциплінарного підходу з виявлення та об'єднання потенціалу різних дисциплін з різних галузей наукового знання; упровадження соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання як його складової.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Leshchuk, H. Possibilities of psychosocial rehabilitation in social work with people with disabilities, *Social Work and Education*, 2017. Vol. 4, No. 1., pp. 60–69.
2. Волкова О. В. Социальная реабилитация как направление социальной работы. *Психолого-педагогический журнал Гаудеамус*, 2006. №2 (10).
3. Все про соціальну роботу : навч. енциклопедичний словник-довідник / за наук. ред. д.с.н., проф. В. М. Пічі. Львів : Новий Світ. 2013. 616 с.
4. Гусак Н. Є. Розвиток законодавства України про соціальну реабілітацію. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2014. № 1–2. С. 30–43.
5. Гусак Наталія. Соціальна реабілітація: підходи до визначення поняття. *Електронний архів Національного університету «Києво-Могилянська академія»* : веб-сайт. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/1587>
6. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. 522 с.
7. Про освіту : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
8. Про охорону дитинства : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
9. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>
10. Про соціальні послуги : Закон України 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
11. Про соціальні послуги : Закон України. URL <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
12. Звіт про фундаментальне дослідження на тему: «Соціальне відторгнення та соціальне залучення молоді в сучасній Україні». Керівник НДР, канд. філос. наук В.О. Рябенко, 2015.
13. Інклюзивне навчання. *М-во освіти та науки України* : веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>
14. Кравченко Оксана, Коляда Наталія, Чупіна Катерина. З досвіду соціальної роботи в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2020. Вип. 1. С. 112–141.
15. Кольченко К. О., Нікуліна Г. Ф. Інклюзивне університетське середовище як запорука якісної і доступної вищої освіти. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : збірник наукових праць*. №5(7). 2008. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/51314+1>
16. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-p>
17. Попович А. М. Соціальні бар'єри та соціальна реабілітація. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Випуск 1 (40)
18. Порошенко М. Інклюзивна освіта : навч. посіб. Київ. 2019. 300 с.
19. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності / МОЗ України; Наказ, Інструкція від 07.04.2004 № 183. URL: : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0516-04>
20. Про затвердження плану заходів із упровадження в Україні Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1008-2017-p>
21. Україна. Інклюзія. Система авторизації інклюзивно-ресурсних центрів : веб-сайт. URL: <http://ircenter.gov.ua>
22. Чуйко О. В. Соціальна реабілітація: підходи до змістових характеристик процесу. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. №4(29).
23. Kravchenko O., Koliada N., Levchenko N. Youth Workers and Innovative Development of Social Work. *Advances in Intelligent Systems and Computing*. 2020. 1209 AISC. P. 421–430.

REFERENCES

1. Leshchuk H. Possibilities of psychosocial rehabilitation in social work with people with disabilities, *Social Work and Education*, 2017. Vol. 4, No. 1., pp. 60–69.
2. Volkova O. V. Social'naja rehabilitacija kak napravlenie social'noj raboty. *Psihologo-pedagogicheskij zhurnal Gaudeamus*, 2006. №2 (10).
3. Vse pro sotsialnu robotu : navch. entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk / za nauk. red. d.s.n., prof. V. M. Pichi. Lviv : Novyi Svit. 2013. 616 s.
4. Husak N. Ye. Rozvytok zakonodavstva Ukrainy pro sotsialnu reabilitatsiiu. *Sotsialna robota v Ukraini: teoriia i praktyka*. 2014. № 1–2. S. 30–43.
5. Husak Nataliia. Sotsialna reabilitatsiia: pidkhody do vyznachennia poniattia. *Elektronnyi arkhiv Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiia»* : veb-sait. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/1587>
6. Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery / Za zah. red. prof. I. D. Zvierievoi. Kyiv, Simferopol : Universum, 2013. 522 s.
7. Pro osvitu : Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
8. Pro okhoronu dytynstva : Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
9. Pro reabilitatsiiu invalidiv v Ukraini : Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>
10. Pro sotsialni posluhy : Zakon Ukrainy 2019 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
11. Pro sotsialni posluhy : Zakon Ukrainy. URL <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
12. Zvit pro fundamentalne doslidzhennia na temu: «Sotsialne vidtorhnennia ta sotsialne zaluchennia molodi v suchasni Ukraini». Kerivnyk NDR, kand. filos. nauk V.O. Riabenko, 2015.
13. Inkliuzyvne navchannia. *M-vo osvity ta nauky Ukrainy* : veb-sait. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>.
14. Kravchenko Oksana, Koliada Nataliia, Chupina Kateryna. Z dosvidu sotsialnoi roboty v Umanskomu derzhavnomu pedahohichnomu universyteti imeni Pavla Tychyny. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*. 2020. Vyp. 1. S. 112–141.
15. Kolchenko K. O., Nikulina H. F. Inkliuzyvne universytetske seredovyshe yak zaporuka yakisnoi i dostupnoi vyshchoi osvity. *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy : zbirnyk naukovykh prats*. №5(7). 2008. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/513>
16. Natsionalna stratehiia reformuvannia systemy instytutsiinoho dohliadu ta vykhovannia ditei na 2017-2026 roky. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-r>
17. Popovych A. M. Sotsialni bar'ery ta sotsialna reabilitatsiia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedahohika. Sotsialna robota»*. 2017. Vypusk 1 (40)
18. Poroshenko M. Inkliuzyvna osvita : navch. posib. Kyiv. 2019. 300 s.
19. Pro zatverdzhennia Instruksii pro vstanovlennia hrup invalidnosti / MOZ Ukrainy; Nakaz, Instruksiiia vid 07.04.2004 № 183. URL: : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0516-04>
20. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv iz uprovadzhennia v Ukraini Mizhnarodnoi klasyfikatsii funktsionuvannia, obmezhen zhyttiediialnosti ta zdorov'ia. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1008-2017-r>
21. Ukraina. Inkliuziia. Systema avtoryzatsii inkliuzyvno-resursnykh tsestriv : veb-sait. URL: <http://ircenter.gov.ua>
22. Chuiko O. V. Sotsialna reabilitatsiia: pidkhody do zmistovykh kharakterystyk protsesu. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky*. 2015. №4(29).
23. Kravchenko O., Koliada N., Levchenko N. Youth Workers and Innovative Development of Social Work. *Advances in Intelligent Systems and Computing*. 2020. 1209 AISC. P. 421–430.